

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Автор здійснив спробу проаналізувати історичне коріння університетської автономії, а також дав оцінку досягнень з цього питання в Україні і Європейських країнах. Звернено увагу на значення Болонської угоди для розвитку самоврядування вузів і напрацювання загальних підходів при підготовці кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: університетська автономія, Болонська угода, самоврядування вузів, Україна, Європейські країни, кадри вищої кваліфікації.

Автор предпринял попытку проанализировать исторические корни университетской автономии, а также дал оценку достижений в этом вопросе Украины и Европейских стран. Обращено внимание на значение Болонского соглашения для развития самоуправления вузов и выработки общих подходов при подготовке кадров высшей квалификации.

Ключевые слова: университетская автономия, Болонское соглашение, самоуправление вузов, Украина, Европейские страны, кадры высшей квалификации.

The author made an attempt to analyse historical roots of university autonomy and gave estimation of Ukraine and European countries achievements in this question. The attention is paid to the significance of Bologna treaty for university self-government development and producing common approaches in professional training for heightening qualification.

Key words: a university autonomy, Bologna treaty, self-management of high schools, Ukraine, the European countries, the staff of the top skills.

Вищі навчальні заклади і, зокрема, університети Західної та Центральної Європи мають давню історію. Університети Болоньї, Сорбони, Кембриджа, Лейпцигу, Карловий, Ягеллонський та інші сформували тяглу традицію автономного буття вузів. Паростками української вищої школи були Острозька та Києво-Могилянська академії. Львівський, Чернівецький, Харківський, Київський та Новоросійський університети хоч і були започатковані на українських теренах, але слугували інтересам панівних націй. Характерно, що професорсько-викладацький склад цих навчальних закладів на перших порах формувався переважно з числа запрошених фахівців із інших європейських країн. Окрім фахових знань, вони приносили із собою традиції власних вищих шкіл, в тому числі й засади університетської автономії. Зокрема, у XIX столітті на університети підросійської України [1], як і, зрештою, на теренах Австро-Угорщини, значний вплив справляли традиції та наукові візії університетів Німеччини [2].

Звичайно, владні інституції достатньо стримано ставилися до лібералізації університетського життя – університетська автономія викристалізувалася поступово, поетапно. Держава намагалася утримувати у власних руках важелі впливу на підготовку фахівців вищої кваліфікації – мовне питання, політична благонадійність тощо. Так, тільки у 1869 році, Ягеллонський університет, а в 1875 році Львівський університет отримали право на викладання польською мовою. Українська ж спільнота, змушена була вести затяжну боротьбу за право навчатися у Львівському університеті рідною мовою. На Право- та Лівобережній Україні майбутній студент, вступаючи до університету (ця норма стосувалася всіх університетів Російської імперії), у заяві змушений був брати на себе зобов'язання не брати участі у різноманітних формах політичної діяльності [3]. Зачасти студенти та професура не дотримувалися взятих перед владою зобов'язань і брали участь у різноманітних

формах протестів та революційних подіях [4]. У таких випадках влада вдавалася до непопулярних кроків. Відповідно, якщо за царювання Олександра I, у 1804 році, перший загальний університетський статут ввів автономію університетів, то за Миколи I, в 1835 році, університетська автономія була ліквідована (зокрема, був скасований університетський суд). Управління університетами перейшло до попечителів учбових округів [5]. У ході реформ 1860-1870-х років, зокрема в 1863 році, автономія університетів була поновлена. В період реалізації програми контр-реформ 1880-х років, у 1884 році автономія знову скасована. На початку революції 1905-1907 років, у 1905 році автономію університетів поновлено, але в 1907 році її було максимально урізано. Такою залишалося становище університетів до лютого 1917 року. Тимчасовий уряд здійснив кроки щодо відновлення широкої автономії вищих навчальних закладів. У радянський час університети, до середини 1930-х років, не функціонували взагалі, а автономія вузів як пережиток буржуазного минулого цілком і повністю скасована. Після відновлення університетської системи підготовки фахівців радянська влада невпинно контролювала їх діяльність. Разом із тим, підпорядкування мінвузу, порівняно краще фінансування, більш ретельний добір фахівців вищої кваліфікації, розвинута матеріально-технічна і видавнича база, робили університети флагманами наукових пошуків і дидактичної роботи.

Розвал СРСР та економічна криза обумовили переілюстрування університетів міносвіти. Поруч із вже існуючими Київським, Львівським, Харківським, Одеським, Донецьким, Чернівецьким, Сімферопольським, Ужгородським, Дніпропетровським, Запорізьким університетами виникли нові. Значно розширилася чисельність університетів за рахунок «новонавернених» – колишніх інститутів. Чисельний приріст не завжди супроводжувався якісними перетвореннями. Ажітаж зі зміною статусу обумовив виникнення нової моделі – національні університети. Бурхливі організаційні зміни, відсутність або обмеженість фінансування з боку держави, корупційні процеси у суспільстві та вузівському середовищі, обумовили набуття багатьма університетами автономного статусу «де факто», хай і зачасти в спотвореній формі. Адже профільне міністерство на певному етапі майже втратило контроль за внутрішнім життям вузів (підготовкою кадрів вищої кваліфікації, відповідністю навчальних планів державним стандартам, дотриманням процедури при обранні доцентів та професорів тощо).

Із запровадженням університетської автономії тісно пов'язане питання взаємного визнання дипломів. Адже процес об'єднання Європи, його поширення на Схід супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору, та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах всього континенту. Цей процес отримав назву Болонського і включає дві

складові: формування співдружності провідних європейських університетів під егідою документу, що отримав назву Великої хартії університетів, і об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами. Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової спільноти й урядів європейських країн для суттєвого підвищення конкурентоздатності європейської системи науки і вищої освіти в світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях. Болонський процес був започаткований 19 червня 1999 року в м. Болонья (Італія) підписанням 29 міністрами освіти від імені своїх урядів документу, що отримав назву «Болонська декларація». Цим актом країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії і стандарти національних систем вищої освіти, та домовились про створення єдиного європейського освітнього і наукового простору до 2010 року. В кордонах цього простору повинні діяти єдині умови визнання дипломів про освіту і працевлаштування.

Приєднання України до Лісабонської і Болонської угод створило умови для проведення реформ у галузі вищої освіти та сприяє формуванню умов для впровадження університетської автономії. Наша держава стала активним учасником загальноєвропейського процесу реформування вищої освіти. 29-30 березня 2001 року в Саламанці зібралися понад 300 представників європейських вищих учбових закладів. Їх метою була підготовка до празької зустрічі міністрів, що відповідають за вищу освіту в країнах, задіяних у Болонський процес. У Саламанці вони заснували Асоціацію європейських університетів (EUA) з метою більш ефективної співпраці щодо запровадження Болонського процесу. Рух європейських університетів по шляху стандартизації вимог дає можливість діяти згідно з принципом автономії у поєднанні з відповідальністю. Було задекларовано відданість принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і, зокрема, академічній свободі. Університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні та проведенні наукових досліджень, витратити свої ресурси, профілювати свої програми і встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів. Європейські вищі учбові заклади готові до конкуренції дома, в Європі і в світі, для цього вони потребують організаційної свободи, зрозумілого і сприятливого регулювання та достатнього фінансування.

На 2007-2011 роки в Україна заплановано проведення експерименту із розширення автономії університетів. Головною передумовою для вищих учбових закладів стосовно участі в експерименті стала наявність висококваліфікованого професорсько-викладацького складу і сталих традицій. Взятю до уваги наявність новітніх досягнень наукових шкіл і сучасна матеріально-технічна база.

Перехід на засади Болонської угоди сприяє запровадженню нової ідеології в підходах до організації учбової, наукової, методичної та виховної роботи, пошуку додаткових інвестицій для розвитку освітньої діяльності учбового закладу. В цьому контексті вагомого суспільного значення набуває розширення академічних свобод, академічної культури й інституційної автономії університетів України.

У контексті вище зазначеного необхідно зрозуміти, яка автономія потрібна українській вищій школі, адже у нас існує розмитість самого поняття «автономія» (її практично ніколи не існувало, ніхто у нас не скористався її плодами). Ця невизначеність поки що не враховується як важливий фактор нової ситуації. Специфіка полягає в тому, що в країні з наявною системою вищої освіти, яка має велику, в тому числі й позитивну, історію, формується достатньо нестандартне замовлення на розробку перспектив вищої освіти з орієнтирами на лінію розвитку за відмінними від наших нормами західної історії. Поняття «університетська автономія» є предметом дискусій на міжнародних конференціях, семінарах, в кулуарних бесідах. Паралельно з громадським обговоренням відбулися специфічні дискусії у владних структурах. Вони виявилися набагато ефективнішими. Ректори вузів, які мають добрі особисті зв'язки в цих кабінетах, чи потужні лобістські можливості в політичному істеблішменті, змогли добитися свого роду персональної автономії, дарованої їм владою. Ця специфічна форма автономії стосується не стільки академічних свобод чи переваг самоврядування, як пільг у сфері господарської та фінансово-економічної діяльності тощо.

У квітні 2005 року вісім провідних українських університетів – Національні Львівський, Чернівецький, Харківський, Дніпропетровський, Донецький, «Києво-Могилянська академія», Український католицький університет (Львів), Університет економіки і права «Крок» (Київ) за підтримки міжнародного фонду «Відродження» утворили консорціум для експериментального запровадження засад університетської автономії у вищій освіті України. Консорціум організував серію робочих зустрічей і семінарів для з'ясування практичних аспектів впровадження автономії.

Необхідно зазначити, що певні елементи університетської автономії все ж можемо віднайти в діючому законодавстві про вищу освіту. На жаль, в нашій країні норма закону і її виконання зачасти надто далекі одне від одного, що свідчить – наші університети реально не мають базових елементів автономії. Університети й надалі залишаються низовими елементами жорстко регламентованої, ієрархічної та централізованої системи, в якій відповідальність за кінцевий результат розсіяна між багатьма державними інститутами (внаслідок чого відповідальності за якість освіти ніхто не несе – за виключенням випадків, коли потрібно найти «цапа-відбувайла»),

а у влади, як і раніше, є всі можливості втручатися у внутрішньо-університетське життя з «цінними вказівками».

Приєднання до Болонської системи надає передумови для створення нової моделі взаємовідносин університету, суспільства і держави, при якій університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і перетворюється в інституцію, що самостійно визначає свої завдання та несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної й студентської спільноти.

Характерною ознакою автономії університету є його незалежність від політичних партій, громадських і релігійних організацій, розмежування прав, повноважень держави, органів управління вищою освітою і вищим учбовим закладом. Університет, який має дійсну автономію є природним елементом громадянського суспільства.

Чи готова Україна до кардинальних реформ у галузі вищої освіти? Адже академічні свободи можуть перетворитися в синекури, а право самостійно надавати вчені ступені і звання або нострофікацію іноземних дипломів – у право штампувати псевдодокторів і професорів, чого у нас достатньо і без автономії. Іншою небезпекою може стати адміністративне запровадження автономії зверху. В такому разі, ми можемо отримати автономію для університетської адміністрації з безправ'ям професорів, викладачів і студентів, та отримати імітацію запровадження автономії й бравурні звіти нагору про темпи «автономізованих» університетів. Автономія вузу повинна бути продуктом свідомого зваженого вибору. В такому випадку, кожен конкретний університет має шанс дійсно стати самоврядним закладом, де академічні свободи, право вибору і високий рівень особистої та корпоративної відповідальності перед суспільством будуть нормою. Функція держави, опираючись на досвід закордонних партнерів, створити законодавчі та фінансові передумови для розквіту академічної свободи. Наприклад, Польща, що наприкінці ХХ століття зіткнулася з аналогічними, як в Україні, проблемами, пішла саме по цьому шляху. Зменшення до оптимальних розмірів річного навчального навантаження на викладача (300 годин), зростання оплати праці, стимулювання науково-дослідної роботи (гранти, премії), право спеціалізованих вчених рад присвоювати вчені звання (без ВАКу), дійсна боротьба з корупцією (корупціонер судом позбавляється вчених ступенів та звань) – створили сприятливий клімат для розвитку університетської автономії. Значну допомогу отримали вузи Республіки Польща від Європейського Союзу (фактично кожен вуз отримав допомогу на спорудження нових корпусів, бібліотек – Ягеллонський університет спорудив Колегіум Маюс, Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові побудувала спортивний комплекс тощо).

Таким чином, Болонська угода дає Україні шанс долучитися до сім'ї європейських народів

через участь у спільному освітньому просторі. Від всієї науково-педагогічної громади нашої країни залежить наскільки вміло ми

скористаємося із цього шансу. Чи не підмінимо перспективу автономії університетів паперовою звітністю про не існуючі успіхи на цьому шляху?

ЛІТЕРАТУРА

1. Чесноков В.И. О некоторых сторонах опыта подготовки историков в российских университетах XIX – начала XX вв. // Исторична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15-17 листопада 1995 р.). – Харків: Авеста, 1995. – С. 204-209.
2. Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału historycznego / Pod red. J. Dybca. – Kraków: Cracovie anno MM, 2000. – 568 s.
3. Сінкевич Є.Г. Петро Іванович Лященко – дослідник історії народного господарства. – Херсон: Айлант, 2002. – 123 с.
4. Nowak A. Między carem a rewolucją. – Warszawa: Instytut Historii PAN, 1994. – 370 s.
5. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 368 с.

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор О.П. Мещанінов;
доктор історичних наук, професор П.М. Тригуб.

© Сінкевич Є.Г., 2009

Надійшла до редколегії 10.04.2009 р.